

AGNIESZKA REGULSKA

Wydział Studiów nad Rodziną
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa

Rodzinne formy opieki nad dzieckiem osieroconym

Streszczenie: Opieka nad dzieckiem wychowywanym poza rodziną organizowana jest w formach instytucjonalnych (placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego, interwencyjnego i wielofunkcyjne) oraz w formach rodzinnych (rodziny zastępcze, placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i rodziny adopcyjne). We współczesnym systemie opieki nad dzieckiem osieroconym podkreśla się prymat rodzinnych form wsparcia oraz pracy socjalnej z rodzicami dziecka, w celu umożliwienia mu jak najszybszego powrotu do domu. Rodzinna opieka zastępcza daje szansę dzieciom osieroconym na rekompensatę negatywnych skutków sieroctwa, gdyż zapewnia lepsze, niż w formach instytucjonalnych, warunki dla rozwoju psychofizycznego dziecka.

Słowa kluczowe: adopcja, dziecko osierocone, placówka opiekuńczo-wychowawcza, rodzina zastępcza, rodzinny dom dziecka, wioska dziecięca.

Wstęp

Współczesne problemy oraz zagrożenia cywilizacyjno-kulturowe (hedonizm, relatywizm, konsumpcjonizm, itd.) dotyczące małżeństwa i rodziny sprawiają, że zdarzają się sytuacje, w których rodzice nie są zdolni, nie chcą lub zostają sądownie pozbawieni możliwości podejmowania obowiązków związanych z wychowaniem i opieką nad dzieckiem. Z każdym rokiem wzrasta zapotrzebowanie na opiekę zastępczą nad dziećmi¹. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy można wymienić rozwarstwienie dochodowe rodzin, bezrobocie, uzależnienia, przemoc, postępujący rozpad więzi rodzinnych, ale też niewydolność instytucji powołanych do organizowania wsparcia dla rodzin oraz zapobiegania sytuacjom pozbawienia dziecka możliwości wychowywania się w rodzinnym domu.

¹ Dane statystyczne Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej wykazują liczbę 88239 dzieci wychowywanych w różnych formach opieki poza rodziną w 2004 r. (w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i w rodzinach zastępczych), natomiast w 2009 r. liczba dzieci wyniosła 95411.

System opieki nad dzieckiem i rodziną

We współczesnym systemie opieki nad dzieckiem osieroconym² podkreśla się prymat rodzinnych form wsparcia oraz pracy socjalnej z rodzicami dziecka, w celu umożliwienia mu jak najszybszego powrotu do domu. Przyjmuje się, że dziecko powinno trafić do placówki tylko w sytuacji poważnej dysfunkcyjności rodziny i przebywać tam jedynie okresowo. U podstaw organizacji opieki zastępczej leży założenie o konieczności unikania – w miarę możliwości – umieszczenia dziecka poza rodziną. Opieka zastępcza nad dzieckiem powinna stanowić element szerszego systemu pomocy rodzinie na poziomie lokalnym. Funkcję koordynującą wsparcie dla rodzin i opiekę zastępczą na poziomie lokalnym pełni powiatowe centrum pomocy rodzinie³.

Jednym z ważniejszych aktów prawnych regulującym te zasady jest Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., w której wprowadzono osobny rozdział poświęcony zagadnieniom opieki nad dzieckiem i rodziną. Znalazły się w nim zapisy mówiące o formach pomocy rodzinie, która ma trudności w wypełnianiu swoich zadań oraz podstawowe zasady organizacji i funkcjonowania placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz rodzinnych form opieki zastępczej nad dzieckiem.

Organizacja systemu powinna zakładać prymat rodziny nad opieką zastępczą, dlatego istotną rolę pełnią działania profilaktyczne i pomocowe dla rodziców w wypełnianiu ich podstawowych zadań w stosunku do dziecka. Rozdzielenie dziecka z rodziną i umieszczenie go w środowisku zastępczym powinno być ostatecznością po wyczerpaniu wszystkich możliwości udzielenia pomocy. Przyjmuje się zasadę tymczasowości opieki zastępczej, co odnosi się do charakteru pobytu dziecka poza rodziną. Chodzi tym samym o reintegrację dziecka z rodziną, o zapobieganie jego częstemu przechodzeniu z jednej placówki do drugiej. W konsekwencji niezbędne jest podejmowanie pracy z rodziną naturalną na rzecz powrotu do niej dziecka oraz systematyczna kontrola sytuacji dziecka w celu ustalenia, czy jego pobyt poza rodziną biologiczną jest uzasadniony⁴. W tych zasadach wyraża się prymat pomocy rodzinie przed działaniami ingerującymi w sferę władzy rodzicielskiej.

² Od 1 stycznia 2012 r. zacznie obowiązywać Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, która wprowadza szereg zmian w organizacji opieki nad dzieckiem i rodziną. Nowy system stanowić będzie przede wszystkim odrębny element polityki rodzinnej państwa uregulowany systemowym aktem prawnym – a nie jak jest dotychczas – tylko częścią ustawy o pomocy społecznej. Nowa ustawa reguluje problematykę wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej w tym: działania profilaktyczne skierowane do rodzin zagrożonych dysfunkcją lub przeżywających trudności, budowanie mechanizmów pracy z rodziną dziecka, organizację systemu pieczy zastępczej oraz problematykę usamodzielnień pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej.

³ A. Kwak, M. Rymsza, *System opieki zastępczej w Polsce – ocena funkcjonowania na przykładzie procesu usamodzielniania wychowanków*, „Analizy i Opinie” 2006, nr 12, s. 2.

⁴ *Tamże*, s. 3.

Rodzina dysfunkcyjna potrzebuje dostosowanych do problemów i potrzeb form pomocy i wsparcia, aby mogła pokonać problem, który staje się powodem jej niewydolności wychowawczej. Należy podkreślić również ważną rolę wczesnej profilaktyki i wsparcia rodzin zagrożonych patologiami społecznymi. Wnioskowanie o umieszczenie dziecka poza rodziną powinno skutkować równoległym uruchomieniem działań na rzecz pomocy rodzinie w rozwiązywaniu jej problemów, aby jak najwcześniej stało się możliwe przywrócenie pełni władzy rodzicielskiej. Można stwierdzić, że umieszczenie dziecka poza rodziną jest warunkowane jednoczesnym podjęciem pracy socjalnej na rzecz jego rodziny.

Wspieranie rodziny ma służyć interesom dziecka – jest to podstawowe założenie wynikające z praw dziecka. Dziecko ma prawo do wychowywania się w rodzinie, a także do kontaktu z rodzicami, gdy z różnych powodów, niezależnych od jego woli, nie może przebywać w domu. Jednym z bardzo ważnych szczegółowych rozwiązań jest wymóg współpracy realizatorów różnych form opieki zastępczej z rodziną biologiczną wychowanka. Praca socjalna z rodziną powinna być procesem oddziaływania ukierunkowanym na przywrócenie jej wydolności w zakresie pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych, a opieka zastępcza nad dzieckiem elementem tego procesu, a nie jego alternatywą. Do obowiązków służb społecznych należy wspieranie rodziców, zawsze gdy zachowują więź z dzieckiem. Placówki opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze są też zobowiązane do zapewnienia wychowankowi bezpośredniego kontaktu z jego rodzicami.

Rodzinne formy opieki zastępczej nad dzieckiem

Polski system pomocy dziecku i rodzinie przewiduje następujące formy opieki nad dzieckiem wychowywanym poza rodziną:

- I. Formy instytucjonalne:
 1. Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego,
 2. Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu interwencyjnego,
 3. Placówki opiekuńczo-wychowawcze wielofunkcyjne.
- II. Formy rodzinne:
 1. Rodziny zastępcze (spokrewnione z dzieckiem, niespokrewnione z dzieckiem, zawodowe),
 2. Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego (Rodzinne Domy Dziecka, Wioski Dziecięce SOS),
 3. Rodziny adopcyjne.

Podjęta w niniejszym opracowaniu analiza dotyczy rodzinnych form opieki nad dzieckiem osieroconym. Znaczące miejsce wśród nich zajmują rodziny zastępcze, których funkcjonowanie reguluje Ustawa o pomocy społecznej z 2004 r. oraz Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie rodzin zastępczych z 2010 r. Rodzicielstwo zastępcze to dobrowolny akt

opiekuńczy wobec dziecka usankcjonowany postanowieniem sądowym. Do rodziny zastępczej trafić mogą dzieci, których rodzicom została ograniczona lub zawieszona władza rodzicielska. W wielu przypadkach do opieki zastępczej trafiają również dzieci, których rodzice zostali całkowicie pozbawieni władzy rodzicielskiej. Ograniczenie władzy rodzicielskiej (w praktyce najczęściej występujące) poprzez umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej skutkuje przeniesieniem na opiekunów zastępczych wszelkich atrybutów bieżącej pieczy, czyli codziennej opieki i troski nad dzieckiem, natomiast obszar tzw. reprezentacji ustawowej, czyli podejmowania względem dziecka wszystkich ważnych decyzji życiowych, nadal jest w gestii rodziców naturalnych⁵.

Ustawa o pomocy społecznej obowiązująca od dnia 1 maja 2004 roku dokonała podziału rodzin zastępczych na następujące rodzaje⁶:

1. Spokrewnione z dzieckiem – opiekę nad dzieckiem przejmują dalsi członkowie rodziny, np. dziadkowie, dorosłe rodzeństwo, wujostwo, itp.
2. Niespokrewnione z dzieckiem⁷ – opiekę sprawują osoby prawnie obce dla dziecka. W takiej rodzinie może być umieszczonych w tym samym czasie nie więcej niż troje dzieci. W przypadku konieczności umieszczenia w rodzinie rodzeństwa dopuszcza się pobyt większej liczby dzieci w spokrewnionej z dzieckiem rodzinie zastępczej i niespokrewnionej z dzieckiem rodzinie zastępczej.
3. Zawodowe niespokrewnione z dzieckiem, które dzielą się na:
 - a) Wielodzietne – w takiej rodzinie umieszcza się w tym samym czasie nie mniej niż troje i nie więcej niż sześcioro dzieci. W przypadku konieczności umieszczenia w rodzinie licznego rodzeństwa liczba dzieci w wielodzietnej rodzinie zastępczej może się zwiększyć.

⁵ S. Badora, *Rodzina zastępcza*, w: *Formy opieki wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005, s. 275. Sąd opiekuńczy ma możliwość ingerencji w sprawowanie władzy rodzicielskiej poprzez stosowanie odpowiednich środków dla zapobieżenia zagrożeniu dobra dziecka (dobra osobistego lub majątkowego). Sytuacje wymagające ingerencji sądu opiekuńczego w sprawowanie władzy rodzicielskiej (tj. przesłanki jej ograniczenia, zawieszenia oraz pozbawienia) precyzują przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Art. 109 przewiduje możliwość ograniczenia władzy rodzicielskiej w przypadku niewłaściwego jej wykonywania przez rodziców. W takich sytuacjach sąd wydaje odpowiednie zarządzenie ograniczające władzę rodziców:

- 1) zobowiązujące rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania (szczególnie do odpowiednich działań wychowawczych) z jednoczesnym wskazaniem sposobu kontroli wykonywania wydanych zarządzeń;
- 2) określające, jakie czynności nie mogą być przez rodziców dokonywane bez zezwolenia sądu;
- 3) poddające wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego;
- 4) kierujące małoletniego do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego albo do innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi;
- 5) zarządzające umieszczenie małoletniego w rodzinie zastępczej albo w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

⁶ Rozdz. 4 Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593 ze zm.).

⁷ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej określa ten typ rodzin zastępczych jako „niezawodowe”.

- b) Specjalistyczne – tutaj umieszcza się dzieci niedostosowane społecznie albo dzieci z różnymi dysfunkcjami, problemami zdrowotnymi wymagającymi szczególnej opieki i pielęgnacji. W rodzinie tej może wychowywać się w tym samym czasie nie więcej niż troje dzieci.
- c) O charakterze pogotowia rodzinnego – w takiej rodzinie umieszcza się nie więcej niż troje dzieci na pobyt okresowy do czasu unormowania sytuacji życiowej dziecka, nie dłużej niż na 12 miesięcy. W szczególnie uzasadnionych przypadkach pobyt dziecka może być przedłużony, jednak nie więcej niż o kolejne 3 miesiące.

Otwarto zatem możliwość zawodowego pełnienia funkcji rodzica zastępczego, czyli na podstawie umowy o pracę. Ta forma opieki odnosi się do dzieci, które tymczasowo lub trwale pozbawione zostały możliwości wychowywania się w naturalnym środowisku rodzinnym. Powodem takich sytuacji są poważne symptomy patologii w postawach rodziców, którym postanowieniem sądu ogranicza się, zawiesza lub całkowicie pozbawia władzy rodzicielskiej. Opieka zastępcza ma charakter tymczasowy, powinna trwać tak długo, aż skutecznie ustaną przyczyny dysfunkcjonalności i kryzysu rodziny biologicznej. Wówczas rodzice biologiczni mają możliwość przywrócenia pełni praw rodzicielskich i wychowywania własnego dziecka.

Ustawa o pomocy społecznej sankcjonuje zasadę pierwszeństwa rodzinnych form opieki zastępczej względem form instytucjonalnych. Zakłada ona, że przede wszystkim powinno się szukać możliwości pobytu dziecka w rodzinie naturalnej lub zastępczej, a dopiero później przyzwala na umieszczenie go w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Założenie tymczasowości pobytu dziecka poza rodziną dotyczy także rodzin zastępczych. W celu zwiększenia stopnia profesjonalizmu rodzinnych form pomocy zastępczej wprowadzono wymóg organizowania szkoleń dla kandydatów, którzy zamierzają stworzyć rodzinę zastępczą (zwłaszcza zawodową) oraz prowadzić placówki rodzinne (rodzinne domy dziecka).

Podstawowym zadaniem rodziny zastępczej jest troska o integralne wychowanie dziecka oraz rekompensowanie skutków doświadczanych wcześniej negatywnych przeżyć czy traumatycznych zdarzeń. Rodzice zastępczy powinni zapewnić dziecku warunki opiekuńczo-wychowawcze odpowiednie dla jego stanu zdrowia i poziomu rozwoju, w tym: odpowiednie warunki bytowe, możliwość rozwoju fizycznego, psychicznego, społecznego i duchowego, możliwość zaspokojenia indywidualnych potrzeb dziecka, możliwość właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań oraz odpowiednie warunki do wypoczynku i organizacji czasu wolnego. Rodzina zastępcza jest ustawowo zobowiązana do umożliwienia podtrzymywania kontaktów wychowanka z jego rodziną generacyjną, jeżeli nie ma ku temu sądowych przeciwwskazań dotyczących bezpieczeństwa dziecka i celowości tych kontaktów. Funkcjonowanie rodzin zastępczych podlega kontroli ze strony sądu i instytucji pomocy społecznej⁸.

⁸ S. Badora, *dz. cyt.*, s. 284.

Znaczące miejsce wśród rodzinnych form opieki nad dzieckiem osieroconym zajmują placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego, do których zalicza się Rodzinne Domy Dziecka i Wioski Dziecięce SOS. Placówki opiekuńczo-wychowawcze działają w systemie pomocy społecznej od 2000 r. Zostały przejęte z systemu oświaty na mocy ustawy z dnia 21 stycznia 2000 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem administracji publicznej⁹.

Skierowanie dziecka pozbawionego częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej do placówki opiekuńczo-wychowawczej na pobyt całodobowy może nastąpić po wyczerpaniu możliwości udzielenia mu pomocy w rodzinie naturalnej lub umieszczenia w rodzinie zastępczej. Skierowanie odbywa się na podstawie postanowienia sądu, istnieje możliwość przyjęcia dziecka na podstawie pisemnego wniosku rodzica (opiekuna prawnego) lub samego małoletniego. Do placówki opiekuńczo-wychowawczej dziecko kieruje powiat właściwy ze względu na miejsce zamieszkania dziecka.

Zadaniem placówek jest zapewnienie dziecku całodobowej, ciągłej lub okresowej opieki i wychowania oraz zaspokojenie niezbędnych potrzeb bytowych i rozwojowych, w tym emocjonalnych, społecznych i religijnych, a także zapewnia korzystanie z przysługujących świadczeń zdrowotnych i kształcenia. Jednym z ważnych szczegółowych rozwiązań jest wymóg współpracy z rodzicami wychowanka. Praca socjalna z rodziną powinna być procesem ukierunkowanym na przywrócenie jej wydolności w zakresie pełnienia funkcji opiekuńczych i wychowawczych, natomiast pobyt dziecka w placówce elementem tego procesu, a nie jego alternatywą¹⁰.

Rodzinne Domy Dziecka to placówki, które stwarzają warunki życia zbliżone do rodzinnych, przez co dają większe (niż w formach instytucjonalnych) możliwości indywidualizowania procesu opiekuńczo – wychowawczego oraz pełniejszego dostosowania działań do specyficznych potrzeb każdego dziecka. Zapewniają dzieciom częściowo lub całkowicie pozbawionym opieki rodziców całodobowy pobyt i wychowanie w warunkach zbliżonych do domu rodzinnego do czasu powrotu dziecka do rodziny naturalnej, umieszczenia go w rodzinie adopcyjnej lub jego usamodzielnienia. Podstawowym zadaniem tego typu placówki rodzinnej jest zapewnienie dzieciom opieki i wychowania w warunkach jak najbardziej podobnych do środowiska normalnej, zdrowo funkcjonującej rodziny¹¹.

⁹ Współcześnie funkcjonują 4 rodzaje placówek opiekuńczo-wychowawczych: interwencyjne, socjalizacyjne, rodzinne i wsparcia dziennego. Istnieje możliwość organizowania placówek wielofunkcyjnych. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, która zacznie obowiązywać od 1 stycznia 2012 r., znosi podział placówek opiekuńczo-wychowawczych na dotychczasowe 4 rodzaje. Ustawa ta zalicza Rodzinne Domy Dziecka do samodzielnych „rodzinnych form pieczy zastępczej” nad dzieckiem (obok rodzin zastępczych) – art. 40. Natomiast placówki opiekuńczo-wychowawcze stanowią jedną z form instytucjonalnej pieczy zastępczej nad dzieckiem (obok regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych) – art. 93.

¹⁰ A. Kwak, M. Rymsza, *dz. cyt.*, s. 3.

¹¹ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. Nr 201. poz. 1455).

Placówka tworzy jedną, wielodzietną rodzinę dla dzieci w różnym wieku (zarówno małych, jak również dorastających i stopniowo usamodzielniających się). Umożliwia wspólne wychowanie licznemu rodzeństwu, które w sytuacji kierowania do placówek socjalizacyjnych nierzadko są rozdzielane. Rodzinny Dom Dziecka zapewnia swoim wychowankom zaspokajanie niezbędnych potrzeb bytowych, rozwojowych, w tym emocjonalnych, społecznych, religijnych, a także zapewnia korzystanie z przysługujących na podstawie odrębnych przepisów świadczeń zdrowotnych i kształcenia, wyrównywania opóźnień rozwojowych i szkolnych.

W placówce rodzinnej może przebywać od 4 do 8 dzieci, jednakże w szczególnie uzasadnionych przypadkach liczba dzieci może ulec zmniejszeniu lub zwiększeniu. Maksymalny okres opieki trwa do czasu uzyskania pełnoletności wychowanka (lub, po uzyskaniu pełnoletności, do czasu ukończenia szkoły, w której się uczą).

Rodzinne Domy Dziecka powstają najczęściej w lokalach pochodzących z zasobów powiatu lub gminy (domy jednorodzinne, duże mieszkania), rzadziej – w prywatnych domach opiekunów. Placówkę zwykle prowadzi małżeństwo, jednakże formalnie tylko jedno z małżonków jest zatrudnione na etacie jako dyrektor. Do sprawowania tej funkcji wymagane jest wykształcenie średnie lub wyższe oraz odbycie odpowiedniego szkolenia w Ośrodku Adopcyjno-Opiekuńczym. Dyrektor jest jednocześnie wychowawcą, a w razie jego nieobecności placówką kieruje osoba wyznaczona przez organ prowadzący, w uzgodnieniu z dyrektorem.

Skierowanie dziecka odbywa się na podstawie orzeczenia sądu rodzinnego, jednakże ze względu na specyfikę tych placówek decyzja ta konsultowana jest z dyrektorem. Skierowanie może nastąpić po wyczerpaniu możliwości udzielenia pomocy w rodzinie naturalnej oraz umieszczenia w rodzinie adopcyjnej lub zastępczej.

Nad Rodzinnymi Domami Dziecka sprawowany jest nadzór w zakresie realizacji obowiązków opiekuńczo – wychowawczych. Jego celem jest przede wszystkim inspirowanie i badanie stopnia realizacji celów wychowawczych, takich jak kształcenie umiejętności pokonywania trudności życiowych zgodnie z zasadami etyki, wychowanie do odpowiedzialności, godności i szacunku dla każdego człowieka. W zakresie nadzoru nad standardami opieki chodzi o poznanie warunków zaspokojenia wszystkich potrzeb dzieci (bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych, kulturalno-rekreacyjnych)¹². Rodzinny Dom Dziecka jest cenioną formą opieki nad dzieckiem pozbawionym możliwości wychowywania się we własnej rodzinie.

Wioski Dziecięce SOS – to niepubliczne placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego prowadzone przez Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce należące do międzynarodowej organizacji SOS Kinderdorf International. Stowarzyszenie prowadzi w Polsce cztery Wioski Dziecięce: w Biłgoraju, Kraśniku, Siedlcach i w Karlinie k. Koszalina.

¹² S. Badora, *Rodzinny dom dziecka*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005, s. 313.

Wioska Dziecięca to nazwa zwyczajowa, przyjęta dla osiedla, które składa się z 12-15 domków, zaplecza gospodarczego, placów zabaw dla dzieci, boiska. Każdy dom zamieszkuje oddzielna rodzina, złożona ze skierowanych do placówki dzieci (6-8 osób) oraz wychowawców pełniących role matek/rodziców (samotne kobiety jako matki, małżeństwa jako rodzice). Wychowawcy-rodzice mieszkają stale z dziećmi oraz uzgadniają zasady, na których opiera się funkcjonowanie domu i podział obowiązków. Rodzinie „wioskowej” nie narzucany jest plan dnia czy sposób spędzania wolnego czasu¹³.

Głównym zadaniem rodziców jest przygotowanie powierzonych ich opiece dzieci do samodzielności. Każdy rodzic organizuje oddziaływania opiekuńczo-wychowawcze, planuje wspieranie rozwoju dzieci, dba o wypełnianie obowiązku szkolnego, współpracuje ze szkołą i poszczególnymi nauczycielami. Kształtuje u dzieci umiejętności i nawyki pracy, uczy gospodarności, oszczędności i odpowiedzialności. Tworzy przy tym serdeczną atmosferę sprzyjającą rozwojowi uczuć i więzi emocjonalnych. Wychowawca pełniący rolę rodzica powinien szanować pochodzenie, korzenie i religię dziecka oraz być otwartym na współpracę z jego rodziną naturalną. W codziennej pracy rodzicom pomagają asystenci (ciocie i wujkowie SOS). Istnieje możliwość korzystania z różnorodnych form pomocy, jaką zapewniają dyrektor, pracownicy psychologiczno-pedagogiczni, techniczni i administracyjni Wioski. Stowarzyszenie zapewnia również bezpłatne, systematyczne szkolenia i doskonalenie zawodowe.

Wychowawca jest pracownikiem Stowarzyszenia SOS Wioski Dziecięce w Polsce – otrzymuje miesięczne wynagrodzenie za wykonywaną pracę, jest ubezpieczony. Jako pracownik zarządza budżetem na utrzymanie dzieci i prowadzenie gospodarstwa domowego, z którego rozlicza się zgodnie z instrukcją finansową Stowarzyszenia. W przypadku małżeństw jedno z małżonków jest zatrudnione wyłącznie w Wiosce Dziecięcej SOS, natomiast drugie pracuje poza placówką, otrzymując wynagrodzenie za dodatkową pracę w Wiosce na podstawie odrębnej umowy¹⁴.

Każdą Wioską Dziecięcą kieruje dyrektor wspierany przez personel pedagogiczny (pedagodzy, psycholog, pracownik socjalny). Dzieci trafiające do Wiosek Dziecięcych ze względu na swoją trudną przeszłość potrzebują często specjalistycznego wsparcia, które jest zapewniane przez kadrę wioski. Stowarzyszenie zajmuje się dziećmi, którym trudno jest znaleźć miejsce w rodzinie zastępczej lub adopcyjnej z powodu licznego rodzeństwa (i konieczności rozdzielania dzieci w wypadku adopcji) bądź traumatycznej historii życia.

Koncepcja Wiosek Dziecięcych umożliwia dzieciom życie zgodne z ich kulturą i religią, tak by mogły one stać się aktywnymi członkami społeczeństwa. Pomaga im w określeniu i wyrażeniu swoich umiejętności, zainteresowań i talentów.

¹³ M. Łobocki, *O SOS Wioskach Dziecięcych*, Kraków 2011, s. 12.

¹⁴ A. Róg, *Wioska dziecięca*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005, s. 322.

Zapewnia dzieciom należyte wykształcenie i umiejętności, potrzebne by stać się aktywnymi i dobrze radzącymi sobie w życiu członkami społeczeństwa.

Rodzina adopcyjna – adopcja jest aktem prawnym na mocy którego następuje pełne włączenie dziecka-sieroty do nowej rodziny przy jednoczesnym całkowitym zerwaniu więzi z rodziną naturalną. W polskim prawie adopcja określana jest jako „przysposobienie”, co oznacza powstały z woli osób zainteresowanych stosunek prawny, jaki istnieje między rodzicami a dzieckiem. Przysposobienie dokonywane jest na wniosek osoby przysposabiającej konstytutywnym orzeczeniem sądu opiekuńczego¹⁵. Wywołuje ono skutki nie tylko między stronami przysposobienia, lecz także wobec wszystkich innych członków rodziny.

Adopcja jest optymalnym modelem opieki nad dzieckiem całkowicie osieroconym. Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy określa szereg przesłanek, które warunkują możliwość dokonania aktu adopcji. Przysposobić można tylko osobę małoletnią (od 6. tygodnia życia do 18 lat) i dla jej dobra. Rodzicami adopcyjnymi mogą zostać małżonkowie, ale również osoba samotna. Polskie prawo nie zezwala na przysposobienie dziecka przez rodzeństwo, osoby żyjące w konkubinacie czy w związkach homoseksualnych. Pomiędzy osobą adoptującą i adoptowaną musi istnieć odpowiednia różnica wieku (jaka zazwyczaj występuje między rodzicami a dziećmi), przysposabiający musi mieć pełną zdolność do czynności prawnych, pełnię praw cywilnych i obywatelskich. Jeśli osoba przysposabiana ukończyła 13 lat, wymagana jest jej zgoda na przysposobienie, a jeśli znani są rodzice osoby adoptowanej i nie zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, potrzebna jest także ich zgoda¹⁶. Prawo polskie przewiduje trzy formy przysposobienia:

- 1) Całkowite, czyli pełne nierozwiązywalne (*adoptio plenissima*) – stosowane w sytuacji, gdy rodzice wyrazili przed sądem opiekuńczym zgodę na przysposobienie dziecka, bez wskazania osoby przysposabiającej (zgoda *in blanco*) lub gdy rodzice dziecka nie żyją. Obligatoryjnie sporządzany jest nowy akt urodzenia dla adoptowanego dziecka z wpisaniem jako rodziców osoby przysposabiającej. Dziecko otrzymuje nazwisko rodziców adopcyjnych, uzyskuje uprawnienia do dziedziczenia po nich i ich krewnych. Przysposobienie całkowite jest nierozwiązywalne.
- 2) Pełne rozwiązywalne (*adoptio plena*) – skutkuje powstaniem takiego stosunku prawnego, jaki istnieje pomiędzy rodzicami a dziećmi. Przysposobiony nabywa prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa również w stosunku do krewnych rodziców adopcyjnych. Jeżeli jeden z małżonków przysposobił dziecko drugiego małżonka, władza rodzicielska przysługuje obojgu małżonkom wspólnie. Adoptowane dziecko otrzymuje nazwisko nowych rodziców lub, na życzenie przysposabianego i za zgodą adoptujących, dwuczłonowe złożone z dotychczasowego i nazwiska przysposabiających.

¹⁵ Art. 114-127 Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.).

¹⁶ Art. 114, 118 i 120 Ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

- 3) Niepełne (*adoptio minus plena*) – ma ono charakter wyjątkowy i jest orzekane bardzo rzadko. Współcześnie ten rodzaj przysposobienia został wyparty przez instytucję rodzin zastępczych. Sąd ustanawia przysposobienie niepełne tylko na wyraźne żądanie przysposabiającego oraz za zgodą osób, których zgoda jest w takich sytuacjach wymagana. Skutki adopcji niepełnej dotyczą tylko relacji pomiędzy dzieckiem a przysposabiającym. Z ważnych powodów stosunek przysposobienia pełnego lub niepełnego może ulec rozwiązaniu na wniosek przysposabiającego, prokuratora lub przysposobionego, jeśli nie narusza to dobra tego ostatniego (art. 125 i 127 k.r.o.).

Adopcja związana z przeniesieniem dziecka do innego kraju może nastąpić wówczas, jeżeli nie ma ono szans na umieszczenie w rodzinie zastępczej lub adopcyjnej w Polsce. Adopcja zagraniczna może zostać przeprowadzona tylko wtedy, gdy jest to jedyny sposób, by zapewnić dziecku odpowiednie środowisko rodzinne. Istotną sprawą jest troska o stworzenie gwarancji, aby sytuacja dziecka przysposobionego do innego kraju i jego poziom życia były co najmniej takie same jak w przypadku adopcji krajowej. Przysposobienie zagraniczne staje się szansą dla dzieci przewlekle chorych i niepełnosprawnych, dla których trudno znaleźć polską rodzinę. Adopcja zarówno krajowa jak i zagraniczna powinny być orzekane dla dobra dziecka¹⁷. Należy podkreślić, iż adopcja jest aktem prawnym ustanawiającym na stałe nową rodzinę dla dziecka. Natomiast rodzinne placówki opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze sprawują opiekę tymczasową, maksymalnie do osiągnięcia pełnoletności przez wychowanka.

Rodzinna opieka zastępcza daje szansę dzieciom osieroconym na rekompensatę negatywnych skutków sieroctwa. Rodziny zastępcze charakteryzują się szeregiem cech, które są odpowiedzią na potrzeby dziecka, są formą najbardziej zbliżoną do naturalnego środowiska, w jakim powinno wychowywać się dziecko. Dla dziecka osieroconego lub pozbawionego czasowo opieki rodzicielskiej przebywanie w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka pozwala na względnie normalne funkcjonowanie w małym, bezpiecznym środowisku rodzinnym, gdzie nie jest anonimowe, ma konkretnych, stałych opiekunów, doświadcza ich troski i opieki. Rodzinna opieka zastępcza zapewnia lepsze niż placówka opiekuńczo – wychowawcza warunki rozwoju psychofizycznego dziecka. W rodzinie zastępczej dziecko może realizować swoje podstawowe potrzeby nie tylko fizjologiczne, ale także potrzebę bezpieczeństwa, przynależności i miłości. Istotną kwestią jest również ochrona dziecka przed krzywdą – zarówno w bezpośredniej konfrontacji z różnego rodzaju niebezpieczeństwami, jak i poprzez uchronienie go przed możliwymi konsekwencjami długotrwałego pobytu w placówce tradycyjnej. Wiąże się to również z tym, że rodzina może zapewnić dziecku więcej czasu na pracę indywidualną, rehabilitację czy zajęcia dostosowane bezpośrednio do potrzeb rozwojowych dziecka. Rodzina zastępcza, obok swojej funkcji opiekuńczej,

¹⁷ A. Kalus, *Rodzina adopcyjna*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005, s. 267.

ma za zadanie także współpracę z rodzinami biologicznymi, przez co może przyczyniać się do zmiany sytuacji, która spowodowała, że dziecko nie może wychowywać się w swojej naturalnej rodzinie.

Na utrzymanie każdego dziecka objętego opieką zastępczą państwo przewiduje określone środki finansowe. W przypadku rodzinnych form opieki są to świadczenia, których wysokość uzależniona jest m.in. od wieku i stanu zdrowia dziecka, stopnia jego niedostosowania społecznego, wykazywania przejawów demoralizacji w rozumieniu przepisów o postępowaniu w sprawach nieletnich, wysokości jego ewentualnych dochodów (alimentów, renty rodzinnej, zasiłku pielęgnacyjnego, dochodów z majątku dziecka), a także typu rodziny zastępczej, w jakiej dziecko przebywa. W kontekście ekonomicznym warto podkreślić, że organizowanie rodzinnych form opieki zastępczej jest dla budżetu państwa znacznie mniej kosztowne niż finansowanie miejsca pobytu dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

Zakończenie

Uznając potrzebę poprawy losu dzieci odrzuconych i osieroconych oraz działań na rzecz rozwoju i popularyzacji rodzicielstwa zastępczego w dniu 24 maja 2006 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął Uchwałę ustanawiającą dzień 30 maja Dniem Rodzicielstwa Zastępczego¹⁸. Warta przypomnienia jest również Uchwała Sejmu RP z dnia 8 października 2008 r., która ogłosiła rok 2009 Rokiem Rodzinnej Opieki Zastępczej¹⁹. Znajduje w tym wyraz uznanie dla potrzeby poprawy losu dzieci odrzuconych i osieroconych oraz działań na rzecz rozwoju i popularyzacji rodzicielstwa zastępczego w Polsce.

Naturalnym środowiskiem wychowawczym dla każdego dziecka jest rodzina. Tylko rodzice mogą zapewnić dziecku właściwą odpowiedź na wszystkie jego potrzeby i oczekiwania. Jest to tym ważniejsze, im mniej samodzielny jest młody człowiek, a więc przede wszystkim w pierwszych latach jego życia. Instytucje opiekuńcze przejmujące opiekę nad osieroconymi dziećmi, z uwagi na specyfikę funkcjonowania (duża liczba podopiecznych, nieliczny personel), są w stanie zaspokoić tylko najbardziej podstawowe potrzeby dziecka. Długotrwałe przebywanie w instytucjach opiekuńczych może odcisnąć trwałe piętno na psychice dzieci, stwarzając znaczne problemy w ich funkcjonowaniu na wszystkich etapach życia indywidualnego i społecznego, także w dorosłości. Może utrudniać rozwój fizyczny i psychiczny oraz kształtowanie własnej osobowości w warunkach najbardziej do tego korzystnych: wśród bliskich i kochających osób.

¹⁸ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 maja 2006 r. o ustanowieniu dnia 30 maja Dniem Rodzicielstwa Zastępczego, Monitor Polski z dnia 30 maja 2006 r., Nr 36, poz. 389.

¹⁹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 października 2008 r. w sprawie ogłoszenia roku 2009 Rokiem Rodzinnej Opieki Zastępczej, Monitor Polski z dnia 15 października 2008 r., Nr 77, poz. 686.

Literatura

- Badora S., *Rodzinny dom dziecka*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005.
- Badora S., *Rodzina zastępcza*, w: *Formy opieki wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005.
- Kalus A., *Rodzina adopcyjna*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005.
- Kwak A., Rymsza M., *System opieki zastępczej w Polsce – ocena funkcjonowania na przykładzie procesu usamodzielniania wychowanków*, „Analizy i Opinie” 2006, nr 12.
- Łobocki M., *O SOS Wioskach Dziecięcych*, Kraków 2011.
- Róg A., *Wioska dziecięca*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. Nr 201. poz. 1455).
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 maja 2008 r. o ustanowieniu dnia 30 maja Dniem Rodzicielstwa Zastępczego, Monitor Polski z dnia 30 maja 2006 r., Nr 36, poz. 389.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 października 2008 r. w sprawie ogłoszenia roku 2009 Rokiem Rodzinnej Opieki Zastępczej, Monitor Polski z dnia 15 października 2008 r., Nr 77, poz. 686.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9. poz. 59 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593 ze zm.).

Family forms of the orphaned child care

Summary

Child care deprived of the family is being organized in institutional forms (institutions of care and education of socialization type, emergency and multifunctional) and in family forms (foster families, institutions of care and education of family type, adoptive families). In the contemporary care system of the orphaned child the primacy of family forms of the support and the social work with parents is being underlined, to enable him the fastest return home. A concern for integral bringing up a child and compensating for experienced earlier traumatic effects are the basic task of a foster family. Family children's homes and Children's Villages perform the major part, because they provide care for they siblings. Adoptive families compensate for adverse effects, for they accepted the child forever. The family foster care gives the chance to orphaned children for the compensation of adverse effects of the orphanage, as it assures better than, in institutional forms, conditions for the development of the psychophysical child. The child can carry its essential needs out not only physiological, but also the need of safety, membership and love.

Keywords: adoption, children's villages, family home child, foster family, institutions of care and education, orphaned child.